

Лекція 1.

Вступ. Значення позакласної роботи з біології. Форми й види позакласної роботи з біології

План:

1. Суть поняття «позакласна робота»
2. Значення позакласної роботи та її місце в навчально-виховному процесі
3. Право участі в позакласній роботі
4. Принципи позакласної роботи
5. Форми й види позакласної роботи з біології
6. Взаємозв'язок позакласної роботи з уроками

Література:

1. Грицай Н.Б. Методика позакласної роботи з біології. Дистанційний курс : навч. посіб. Рівне: Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, 2010. –164 с.
2. Шурко І.В. Масова позакласна робота з біології. Відділ освіти Віньковоцької райдержадміністрації Райметодкабінет. Пирогівська ЗОШ І-ІІ ступенів. 2010. 100 с.

Методика позакласної роботи з біології – розділ методики викладання біології, який вивчає позакласну діяльність учнів з біології. Предметом методики позакласної роботи з біології є завдання, зміст, форми і методи позакласної діяльності учнів з біології.

Мета позакласної роботи з біології – забезпечити поглиблення і розширення вивчення біології, виховання інтересу до неї.

Під **змістом** позакласної роботи розуміють сукупність і різноманітність пізнавальної, виховної та практичної діяльності учнів під керівництвом учителя.

Завдання методики позакласної роботи з біології:

- правильно визначити мету позакласної діяльності учнів,
- розробити зміст позакласної роботи,
- організацію, методи і прийоми викладання, засоби навчання,
- досліджувати особливості засвоєння учнями біології в позакласній роботі, її роль у розширенні і поглибленні знань з біології.

Розрізняють **індивідуальну, групову та масову форми** позакласної роботи з біології.

У системі позакласної роботи з біології часто **застосовують традиційні методи навчання:**

- 1) **Словесні** – бесіда, розповідь, шкільна лекція, дискусія, екскурсія. Їх поєднують з роботою з живими об'єктами та іншими видами наочності, технічними засобами навчання;

2) *Наочні та практичні методи.*

Методи виховної роботи: переконання словом, прикладом, заохочення, створення виховних ситуацій (бесіда, збори, обговорення), осуд, покарання, похвала та ін.

3. Суть поняття «позакласна робота»

Позакласна робота – це різноманітні освітньо-виховні заняття, щовиходять за рамки обов'язкових навчальних програм і проводяться школою в позаурочний час.

Позакласні заняття з біології є формою різноманітної організації добровільної роботи учнів поза уроком під керівництвом учителя з метою заохочення та виявлення їхніх пізнавальних інтересів і творчих здібностей, розширення й доповнення шкільної програми з біології.

Позакласна робота дозволяє учням значно розширити, усвідомити й поглибити здобуті на уроках знання за допомогою спостереження і експерименту, дає змогу глибше здійснювати зв'язок теорії з практикою, реалізувати принцип політехнічного навчання.

Зміст позакласної роботи не обмежується рамками навчальної програми, а значно виходить за її межі і визначається в основному інтересами учнів.

4. Значення позакласної роботи та її місце в навчально-виховному процесі

Позакласна робота в школі має ряд особливостей, які відрізняють її від уроків за розкладом. Це:

- добровільний характер позакласної роботи;
- використання методів і форм занять, які ґрунтуються на творчій самодіяльності та інтересі учнів;
- краєзнавчий принцип;
- гнучкість її форм і методів, можливість відносно вільно оперувати етапами проведення;
- великі можливості для використання спостереження й експерименту – основних методів біологічної науки;
- тісне поєднання теорії з практикою.

Завдання позакласної діяльності:

- прищепити любов до біологічної науки, а через неї досягти поглиблення біологічних знань,
- ознайомити учнів з новими досягненнями біології та з історією тих чи інших відкриттів,
- розвинути ряд вмінь і навичок серйозної самостійної розумової роботи, що включає в себе елементи пошуку, дослідження,
- підвищити загальний рівень культури, але переважно на іншому

матеріалі, за допомогою децю інших засобів.

Значення позакласної роботи:

1) зміст шкільної біологічної освіти не охоплює багато нових досягнень біологічної науки. І тільки в позакласній роботі з учнями можна компенсувати цей недолік, тому що зміст занять не обмежений рамками навчальної програми.

2) єдина програма не може водночас задовольнити усіх. Вона розрахована на середнього учня. Більш здібним школярам потрібен поглиблений підхід до вивчення основ наук, а це під час уроків важко реалізувати. Слабкому учневі потрібна додаткова увага вчителя, щоб він міг опанувати програмний матеріал. Позакласна робота дає можливість здійснити диференційований підхід.

3) тільки під час позакласних занять можна успішно впливати на індивідуальні здібності кожного школяра. Позакласні заняття допомагають учителеві краще пізнати своїх учнів, виявити серед них обдарованих, які мають підвищений інтерес до біології, і всіляко спрямовувати розвиток такого інтересу. *Наприклад, захоплення акваріумними рибками можна розвинути в інтерес до проблем рибництва, охорони і збільшення рибних запасів; проведення дослідів і спостережень на навчально-дослідній ділянці – до захоплення агрономією і т.п.*

4) Позакласні заняття забезпечують застосування знань на практиці, сприяють свідомому засвоєнню біологічних дисциплін.

5) Позакласні заняття привчають до самостійної творчої праці, розвивають ініціативу учнів, вносять елементи дослідництва в їхню роботу.

6) Виховання інтересів учнів у процесі позакласної роботи пов'язано з розв'язанням важливого завдання – *вибором школярами професії й підготовкою до неї*. У позакласній роботі формуються професійні інтереси, розширюється світогляд, здобуваються деякі спеціальні знання, вміння і навички; учні можуть перевірити свої сили в обраній ними галузі знань.

У позакласній роботі учні знайомляться з окремими професіями та спеціальностями, з якостями особистості й необхідними знаннями, яких вимагає та чи інша професія. З цією метою в школах проводять лекції, доповіді, бесіди, диспути, влаштовують зустрічі з представниками різних професій, студентами, екскурсії, організовують ознайомлення з відповідною літературою, заняття суспільно корисною працею, гурткову роботу тощо.

7) Позакласна робота створює особливо сприятливі умови для *формування учнівського колективу, розвитку особистості учня як члена колективу, виховання почуття відповідальності за доручену справу*.

8) *має певну роль в організації культурного дозвілля учнів, їх здорового відпочинку*.

9) Позакласна робота є засобом творчого зростання вчителя.

Позакласні заняття доповнюють навчальний план. У більшості випадків саме під час позакласної діяльності формується стійкий інтерес до біологічної науки.

5. Право участі в позакласній роботі.

Щоб дітям було цікаво займатись біологією поза уроками, організаторові варто щороку поновлювати тематику роботи.

Позакласною роботою займаються школярі, які цікавляться біологією.

Більшість учителів і методистів вважають, що незадовільна успішність з будь-якого предмету не може бути перешкодою до прийому в гурток, у наукове товариство та ін. До позакласної роботи варто залучати як учнів, що цікавляться біологією, так і тих, хто не має до неї ще стійкого інтересу.

6. Принципи позакласної роботи.

Пізнавальні й виховні завдання позакласної роботи з біології визначаються на основі загальнодидактичних **принципів**.

Принцип науковості. У позакласній роботі учні збагачують своїзнання додатковою науковою інформацією з різних джерел.

Принцип виховуючого навчання. У процесі позакласної діяльності здійснюється екологічне, моральне, трудове, санітарно-гігієнічне, економічне, статеве, естетичне виховання тощо.

Принцип колективізму. Проводячи масові позакласні заходи, налагоджуючи роботу учнівських гуртків, організовуючи трудову суспільно корисну діяльність школярів, учитель завжди має дбати про виховання учнів у дусі колективізму. Для цього поєднують індивідуальну роботу з колективною, організовують ігри та змагання, спільне читання, екскурсії, видання стінгазет тощо.

Необхідно запобігти поділу учнів на актив, який усе робить і є перевантаженим, і пасив, який ні до чого не залучають. Слід правильно розподіляти обов'язки, дбати про рівномірне навантаження дітей, уміло поєднувати індивідуальні інтереси дітей із завданнями всього колективу.

Принцип зв'язку навчально-виховної роботи з життям. Зв'язок позакласної роботи з біології з життям здійснюється в різних аспектах – краєзнавчому, науково-проблемному та практичному.

Краєзнавчий аспект - поглиблене вивчення свого краю.

Науково-проблемний - інформація про роботу вчених-біологів над проблемами, що чекають свого розв'язання.

Практичний аспект реалізується через систему конкретних суспільно корисних справ. Завдяки практичному застосуванню біологічних знань у свідомості учнів зростає значимість біології як науки.

Тісний зв'язок позакласної роботи з життям, з практикою передбачає залучення школярів до посиленої участі в праці:

- 1) виготовлення саморобного навчального приладдя та інших корисних речей для школи, для свого учнівського колективу.
- 2) озеленення рідного села, міста.

3) у гуртках юних натуралістів проведення дослідницької роботи, спрямованої на виведення кращих сортів рослин, порід тварин, дістаючи завдання від дослідних станцій, наукових установ, виконують їх замовлення.

Принцип добровільності. Позакласна робота в школі має організовуватись на добровільних засадах. Кожний учень сам обирає той чи інший вид позакласних занять, відповідно до своїх інтересів та прагнень. Завдання педагогічного колективу полягає у зацікавленні учнів позакласною роботою, організації її так, щоб вони прагнули брати в ній участь. Учителі й вихователі старанно вивчають нахили та здібності кожної дитини, щоб допомогти їй зробити правильний вибір і розвинути в неї потрібні інтереси.

При цьому учень повинен брати на себе обов'язки члена даного позакласного об'єднання і має дотримуватися прийнятих правил: систематично відвідувати заняття, виконувати доручення керівника гуртка, товариства, клубу тощо.

Принцип інтересу (цікавості). Позакласна робота має бути цікавою для учнів, задовольняти їх різноманітні інтереси та запити, проте це зовсім не означає, що вчителі й вихователі мають дозволяти учням робити все, що їм заманеться.

Значне місце в позакласній роботі учнів займає змагання, яке збуджує в них інтерес до позакласних занять.

Принцип самодіяльності полягає в розвитку активності учнів у позакласній роботі. Потрібно, щоб вони не тільки сприймали готову інформацію, а й розгортали свою свідому діяльність. Уся позакласна робота з учнями має будуватися на основі широкої самодіяльності дітей.

Принцип врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів

Організуючи позакласну роботу, вчитель повинен враховувати вікові й індивідуальні особливості кожного учня, добирати такі види та форми позакласної роботи, які відповідали б його інтересам, сприяли б розвитку здібностей, нахилів, позитивних рис характеру, допомагали б ліквідувати недоліки.

7. Форми та види позакласної роботи з біології

Існує декілька поглядів щодо класифікації форм та видів позакласної роботи.

За О.В. Казаковою:

- групові (гурток юннатів, робота з обладнання кабінету біології);
- масові (лекції, демонстрації фільмів, екскурсії і походи в природу, наукові зібрання, конференції і вечори, виставки робіт учнів, видавання журналів, стінгазет, бюлетенів, альбомів);
- суспільно корисна праця (кампанії: День врожаю, Тиждень саду, День птахів, допомога у висіванні і збиранні врожаю, проведення масових заходів у

школі);

– індивідуальні заняття (робота в кутку живої природи, на шкільній навчально-дослідній земельній ділянці, в природі, позакласне читання).

За М.П. Откаленко зі спів.:

– група форм теоретичної роботи (гуртки, клуби та ін.);

– група форм краєзнавчої діяльності (екскурсії, туристично-краєзнавчі походи тощо);

– група форм суспільно корисної роботи (участь в обладнанні кабінету, у виконанні заходів з охорони природи, шефська робота);

– група форм творчої самодіяльності (участь у підготовці та проведенні вечорів, свят тощо).

О.І. Нікішова, З.О. Мокеєвої та інші виділяють такі форми позакласної роботи з біології:

1) індивідуальні заняття,

2) епізодичні групові заняття,

3) гурткові заняття,

4) масові натуралістичні заходи.

На думку авторів, дослідження й спостереження в природі, куточку живої природи, теплиці, на навчально-дослідній земельній ділянці, випуск стінгазет, виготовлення наочних посібників та інше доцільно віднести до видів позакласної роботи, однаково властивим майже всім її формам.

Найчастіше у педагогічній теорії і в практиці роботи шкіл виділяють **три форми** організації позакласної роботи з біології: **індивідуальна, групова і масова**.

Індивідуальна робота: підготовка доповіді або реферату, виготовлення саморобного посібника, спостереження за рослинами чи тваринами тощо.

Відмінними рисами **гуртка** є те, що він створюється на тривалий час, має в основному постійний склад членів, працює за певним планом, в чітко визначені дні і години.

Масова робота характеризується певною епізодичністю кожного заходу і значною кількістю його учасників.

Розглянемо ці форми детальніше.

1. Індивідуальні заняття.

Розрізняють такі види індивідуальної позакласної роботи: дослідження і спостереження у природі, теплиці, на навчально-дослідній земельній ділянці, куточку живої природи, виготовлення годівниць для птахів та їх розвішування, проведення фенологічних спостережень, шефство над сільськогосподарськими тваринами, самоспостереження, випуск стінгазет, виготовлення засобів наочності, позакласне читання, підготовка доповідей та рефератів, написання науково-дослідних робіт тощо.

2. Групова робота

Епізодична групова робота (за О.І. Нікішовим) звичайно організовується в зв'язку з підготовкою і проведенням шкільних масових заходів, наприклад свята, присвяченого до Дня птахів, Дня лісу, Тижня саду, Тижня здоров'я, а також для надання шефської допомоги лісництвам, рибним та фермерським господарствам та ін. Необхідність в епізодичній груповій роботі звичайно виникає при відсутності в школі гурткових занять.

Гурток юних натуралістів – основна форма позакласної роботи. На відміну від епізодичної групової роботи, гурток включає школярів, які систематично працюють у ньому протягом року або ряду років. Це добровільний, досить стабільний тип організації роботи протягом усього навчального року або навіть ряду років з постійним складом учнів (не більше 15-20). Робота в цих гуртках проводиться у певні дні і за певною тематикою, яка намічається керівником гуртка й обговорюється його членами.

Для натуралістичного гуртка характерні такі види робіт, як *досліди і спостереження* (у природній обстановці, на полях і фермах, у теплицях, на шкільних навчально-дослідних земельних ділянках, у куточках живої природи), *екскурсії* в природу і сільськогосподарське виробництво, *підготовка доповідей, рефератів, шефство* над сільськогосподарськими тваринами, *участь в охороні природи, випуск стінгазет, видання рукописних журналів, виготовлення наочних посібників*.

3. Масова форма позакласної роботи

Розрахована на обслуговування великої кількості учнів. Види:

- організація вечорів на наукові теми або вечорів, присвячених знаменним датам з історії біології чи видатним дослідникам цієї науки,
- проведення олімпіад юних біологів, вікторин,
- випуск стінгазет,
- організація кутків цікавої біології, виставок робіт гуртківців або конструкцій, виготовлених окремими учнями,
- проведення екскурсій у природу та ін.

Усі перелічені види і форми позакласної роботи тісно пов'язані між собою і доповнюють один одного. Індивідуальна позакласна робота може стати груповою. Працюючи в гуртках, школярі беруть активну участь у підготовці й проведенні масових заходів. Результати роботи гуртка чи групи учнів, які створили нові наочні посібники (обладнання, таблиці та ін.), потрібно довести до всіх учнів – на уроках, вечорах, конференціях тощо. Робота гуртків може також перерости у проведення масових натуралістичних кампаній. Гуртківці також виконують індивідуальні завдання: систематично відмічають кількість опадів, температуру повітря, проводять дослідження на навчально-дослідній земельній ділянці тощо.

Масові заходи (тематичні вечори, читацькі конференції та ін.) можуть залучити дітей до роботи в гуртках і т.д.

6. Взаємозв'язок позакласної роботи з уроками

Зміст, форми, види та методи позакласної роботи з біології підпорядковані основним навчально-виховним завданням школи. Тому між позакласною і класною роботою з біології існує тісний зв'язок і послідовність.

Позакласна робота має не дублювати, а продовжувати класну роботу. Позакласні заняття поглиблюють і розширюють знання учнів, здобуті на уроці.

Бажання вступити до шкільного біологічного гуртка або брати участь у позакласних заходах повинно зароджуватись на уроках під час спостереження демонстраційних дослідів, виконання лабораторних завдань, читання книг та ін.

Треба пам'ятати, що проста копія або хоч би найменший натяк на звичайний урок, може відбити в них бажання до набуття теоретичних знань у позаурочний час.

Якщо вчитель зумів викликати в учнів цікавість до певних явищ, то вони можуть побажати дізнатись про них більше і глибше, ніж про це розповідають на уроці й написано в шкільних підручниках.

Підвищуючи інтерес учнів до біології на уроках, учитель залучає до позакласної роботи нових учнів. Окремі зацікавлені учні, учасники тимчасових натуралістичних груп і юннати організують під керівництвом учителя різні масові заходи.

Позакласна робота сприяє підвищенню інтересу до вивчення біології, а також підвищенню успішності з цього предмета.

Форми позакласної роботи переносяться і на урок (нестандартні уроки). Поєднання класної та позакласної форм роботи збагачує урок, наповнює його новим змістом, підвищує до нього інтерес учнів.

Результати індивідуальної, групової епізодичної та гурткової роботи використовуються на уроках як їхня необхідна складова частина і, таким чином, стають надбанням всіх учнів. На уроках учитель демонструє посібники, виготовлені школярами, що проводили спостереження і досліди, зачитує витяги з щоденників спостережень тощо.

Позакласна робота з біології повинна включати самостійні дослідження школярів і надавати можливість відчутти їм стан першовідкривачів, викликати справжній інтерес до пізнання живої природи.

Бажано спільно планувати класну і позакласну роботу, наприклад, за таким планом: 1) розділ програми, 2) кількість годин на тему, 3) розбивка на уроки, 4) дата, 5) лабораторні і практичні заняття, екскурсії, 6) масові позакласні заходи, 7) гурткова робота, 8) позакласне читання учнів. Цінність такого планування полягає в тому, що позакласна робота буде природно узгоджуватися з програмним матеріалом, і учні будуть одержувати завдання протягом усього року, а не наспіх, в останній день навчальних занять.